

Az *ebyszőlő* (*Solanum dulcamara*) elnevezései a magyar nyelvben

1. Az *ebyszőlő* (*Solanum dulcamara*) a burgonyafélék (*Solanaceae*) családjába tartozó, nyirkos helyeken, vízparton, füzesekben élő, felkapaszkodó szárú cserje. Szára több méter hosszú is lehet, alul elfásodó, feljebb lágy, belül üreges, virága lila színű. Bogyója hosszúkás, éretten piros (RévaiLex. XVI, 8).

Drog (*Dulcamarae stipes*) céljára a növény elfásodott szárát gyűjtik, levelétől, virágától és termésétől megtisztítva, majd 1–2 arasznyira feldarabolják (Rápóti Jenő–Romváry Vilmos, Gyógyító növények. Bp., 1983. 120). Hasznáról az Orvosi Fűvészkönyv ezt írja: „Ez, a’ Hazánkban termő orvosi plánták között, a’ legbetsesebbek közzé tartozik” (Magy. Fűvészk. 2. 173). A népi gyógyászatban vértisztítónak, idegnyugtatónak, lázcsillapítónak, reuma- és ízületi bántalmak, gyomor- és bélhurut ellen stb. használták. Hideglelés ellen pálinkába áztatva készítették gyógyszert belőle. Mivel kellemetlen mellékhatásokat okozhat, házi alkalmazásra a drog nem ajánlható (Rápóti Jenő–Romváry Vilmos, i. m. 120).

2. A *Solanum*, *Solanum dulcamara* legrégebbi elnevezése, az *ebyszőlő* a XV. század legelején tűnt fel a magyar nyelvben, és tudományos névként a mai napig használják: 1405 k.: *solatu^m: eb zele* (SchlSzej.: RMGl. 664), 1500 k.: *De strigio siue solatro: Ebzewle* (StrassbGl.: RMGl. 664), 1520 k.: *Solatrvm: Eb zewlew* (*Herbolarium Vincentiae*: RMGl. 664), *Solatrū^m: Eb zewlew* (Növénynevek: RMGl. 664), 1525 k.: *Solatrū^m: eb zewlew* (RMGl. 664), 1533: *Solatrū^m: Nachtschadt: Eb sölő* (Murmellius: Lexicon: RMGl. 664), 1577: *solatrū^m: eb szőleő*; *morella: eb szőlő* (Kolozsvári Glosszák₂: RMGl. 664), 1578: *Eb fzőlő* (Melius Juhász Péter, *Herbárium Az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól.* 85), 1590: *Solanum hortense: Ebszőlő* (Szikszai Fabricius: *Nomenclatura*: RMGl. 664), 1595: *Eb fzőlő* (Beythe András, *Fiveskönyv. Németújvár.* 110), XVI.: „Ez Bolondyto es halalhozo *Eb zőlőt* ha ky megh ýzsa, zýnthé olýan az ýzý mýnth az Teýnek, Ez gyakor chýoklafth hoz” (OrvK. 612/34), XVI.: *Solanum hortense, Nachtschatt: eb Zoeloe* (SzegSz. I, 307), XVI. sz. vége: *Strychnon satium: [e]b Solió* (*De Herbis*: RMGl. 664), 1792: *Eb-fzőlőnek* gr. (Nedeliczi Váli Mihály, *Házi orvos szótárótska. Győrött.* 64), 1793: *Solanum, vulgare Solatrū^m: Eb-fzőlő* (Grossinger, J. B., *Universa Historia physica regni Hungariae secundum tria regna naturae. Auctore Joanne Bapt. Grossin-*

ger. Posonii et Comaromii. 326), 1793: *eb Szőlő* (Földi János, Rövid kritika és rajzolat A' magyar fűvésztudományról. Bétsben. 11), 1845: *Ebszőlő* (Kováts Mihály, Háromnyelvű fejtő természethon titoktan orvostudomány műszótára, az az onomatologia physiographica chemica jatrix triglotta philologica. II. rész: Növénybölcseesség a'vagy, háromnyelvű fejtő növénynev műszótár. Budán. 181), 1957: *Ebszőlő* (Retscher Sándor–Rápóti Jenő–Polner István, A gyógynövénygyűjtés zsebkönyve. Budapest. 177), 1983: *Ebszőlő* (Rápóti Jenő–Romváry Vilmos, Gyógyító növények. Budapest. 120).

Az *ebszőlő* tükörszó, a német *Hundesbere* 'ebbogyó' szó szerinti fordítása. A növénynev a németből fordított igen régi növényneveink közé tartozik. Növényneveinknek ez a csoportja olyan gyógynövényeket foglal magába (vö. még német *Hundmilch* > *ebtej* 'Euphorbia', német *Hundestille*, *Hunsdill* > *ebkapor* 'Anthemis cotula, Matricaria inodora'), amelyek fontos szerepet töltöttek be a középkori patikákban, eredetjük a német patikusokkal terjedt el az országban, és itt a XV. század magyarosító hatása alatt fordították magyarra (MNy. 29: 51–2).

3. A *Solanum*, *Solanum dulcamara* másik, ugyancsak korai elnevezése a *szépszőlő* a XVI. század végéről származik: 1578: *Szép szőlő* (Melius Juhász Péter, i. m. 85), 1590: *Solanum hortense*: *szep szőlő* (Szikszai Fabricius: Nomenclatura: RMGl. 664), 1595: *szep szőlő* (Beythe András, i. m. 110), 1610 k.: *Solatrum*: *Solanum*: *Szep szeo[leo]* (Herbolarium Vincentiae: RMGl. 664), 1706: *Szép szőlő*: *Solanum* (Pápai Páriz Ferenc, Nomenclatura Herbarum: Nyr. 29: 365), 1793: *Solanum*, vulgare *Solatrum*: *Szép-szőlő* (Grossinger, J. B., i. m. 326).

A *szépszőlő* belső keletkezésű, szóösszetétel útján jött létre, az utótag a szőlőszerűen felfutó növényre, illetve szőlőhöz hasonló termésére utal. Idegen nyelvi megfelelőkre l. ném. *Saurebe* 'savanyú szőlő', *Wilde Rebe* 'vad szőlő' (Heinrich Marzell, Wörterbuch der Deutschen Pflanzennamen. Mit Unterstützung der Preussischen Akademie der Wissenschaften Bearbeitet von Heinrich Marzell unter Mitwirkung von Wilhelm Wissmann. I.–V. Leipzig, 1943–1958. IV, 353).

A *szép asszony szőlője* birtokos szerkezet 1706-ból adatható: *Szép asszony szőlője*: *Solanum* (Pápai Páriz Ferenc, Nomenclatura Herbarum: Nyr. 29: 365). A *szépasszonyszőlő* összetétel a korábbi birtokos szerkezetből (*szép asszony szőlője*) önállósult: 1925: *szépasszonyszőlő* (Jávorka Sándor, Magyar Flóra (Flora Hungarica). Bp. 978), 1948: *szépasszonyszőlő* (Augustin Béla–Jávorka Sándor–Giovanni Rudolf–Rom Pál, Magyar gyógynövények. Bp. 263).

4. A nyelvújítás újabb névvel gazdagította a növény és a *Solanum* nemzetség elnevezéseit: *csucsor*. A korabeli botanikusok feltehetőleg nem voltak elégedettek a régi *ebszőlő* 'Solanum' nemzetségnévvel, ezért alkották meg a *csucsor*

nemzettségnevet. Érdekes megjegyezni, hogy Földi János egyértelműen rossznak minősíti az *eb Szőlő* (Rövid kritika és rajzolat A' magyar fűvésztudományról. Bétsben, 1793. 11) elnevezést, mivel „A' melly Növények Nemmel egymástól különböznek, különböző Nemi névvel is neveztesenek... Ez a' hiba a' Magyar Fűvészekben, kik egynehány esméretesebbekről neveznek sok számú Nemet...” (i. m. 10). „Magáról a' Szőlőről hány különböző Nem neveztetik? *béka Szőlő, Szőlőfü, eb Szőlő, tengeri Szőlő...*” (i. m. 11).

A *csucsor* 'Solanum' mint nemzetiségnév első előfordulása a magyar nyelvben: 1807: *Tsutsór* (Magy. Fűvészk. 176), 1843: *Csucsor* (Bugát Pál, Természettudományi szóhalmaz. Budán. 71), 1858: *Csucsor* (Magyar Növénytan. Lapok. Szerkeszti és kiadja Kanitz Ágost. XI. évfolyam. A Brassai-Kováts-féle „Uj magyar fűvészkönyv”-ből (1858). Közli Brassai Sámuel. 128), 1862–74: *Csucsor* (CzF. I, 1079), 1868–73: *Csucsor* (Ballagi I, 198), 1925: *csucsor* (RévaiLex. XVI, 8).

A szaknyelvi *csucsor* 'Solanum' szóképzéssel keletkezett, a *csúcs* főnév -r kicsinyítőképzős származéka (vö. *odor, sömör*) (EWUng. I, 232, TESz. I, 568).

A *csucsor* 'Solanum' nemzetiségnév mellett megjelent a *csucsorka* növénynév is a magyar nyelvben. A *csucsorka* nyelvjárási szó, jelentése: 'a Solanum nemzetiségbe tartozó Solanum tuberosum, burgonya'.

A *csucsorka* első előfordulása: 1787: „De hát a' *tsutsorkám*ról mit mond? nem szépen nőnek é” (Bartafalvi Szabó: Szigetvárt 1: 188: NSz.: TESz.), 1787: *tsutsurkájából* gr. (Gelei J.: Robinzon 144: NSz.: TESz.), 1843: *Csucsorka* (Bugát Pál, i. m. 71), 1868–73: *Csucsorka* (Ballagi I, 198).

Egyedi adatként a PallasLex.-ban a *keserűedes Csucsorka* 'S. dulcamara' (IV, 789) és a RévaiLex.-ban a *csucsorka* nemzetiségnévként: 'Solanum' (XVII, 8) is feltűnik.

A *csucsorka* ugyancsak nyelvújítási alkotás, a *csucsor* főnév -ka kicsinyítő képzős származéka. A Solanum nemzetiség *csucsor*, illetve a Solanum tuberosum, burgonya *csucsorka* elnevezésüket dudoros gumójuk vagy termésük alapján kaphatták (EWUng. I, 232, TESz. I, 568).

5. A növény számtalan elnevezést kapott termésének, szárának egyszerre édes és kesernyős íze alapján: *keserűédesszőlő, keserűedes, keserű-édes, keserűdes csucsor, édeskeserű csucsor, kesernyős csucsor, kesernyős ebszőlő, keserű csucsor, keserű ebszőlő*.

Barra István 1841-ben ezt írja a termésről: „szőlője édes savanyós, undorító izü” (Növénytan, melly a' magyarországi és erdélyi növény rendeknek... leírását, elterjedését... hasznának előterjesztését... foglalja magában. Pest. 331). Az Orvosi Fűvészkönyvben ezt olvashatjuk: „nevét onnan vette, hogy ha az ember a' szárát vagy gyökerét megrágja, 's nyálát lenyeli: először émelygős keserű íz

érez, azután pedig méz édesség lepi el a' száját, kivált ha egy korty vizet iszik rá" (Magy. Fűvészk. 2. 173).

A növény tudományos nevének (*Solanum dulcamara*) második eleme *dulcamara* 'bittersüß' a latin *dulcis* 'süß' és *amārus* 'bitter' összetétele. A *dulcamara* a görög *glykypikron* 'bittersüß' tükörfordításával keletkezett. A névadás alapja az, hogy a *Solanum dulcamara* vörös termése olyan anyagot (Dulcarin, Dulcamarin) tartalmaz, amely egyszerre kesernyés és édeskés (Helmut Genaut, Etymologisches Wörterbuch der botanischen Pflanzennamen. Basel, Stuttgart: Birkhäuser, 1976. 150).

A magyar nyelvben található elnevezések (*keserűédesszőlő*, *keserédes*, *keserű-édes*, *keserédes csucsor*, *édeskeserű csucsor*, *kesernyésző*, *édeskeserű csucsor*, *édeskeserű csucsor*) feltehetőleg a német *Bittersüßs* 'keserű-édes' hatására jöttek létre, valamint ennek tükörfordításával keletkeztek. Idegen nyelvi megfelelőkre l. még: angol: *Bitter-sweet* 'keserű-édes' (Wilhelm Ulrich, Internationales Wörterbuch der Pflanzennamen in Lateinischer, Deutscher, Englischer und Französischer Sprache. Leipzig, 1872. 22).

A növény kesernyésző ízére utaló első elnevezés a *keserűédesszőlő*: 1783: *Keferü-édes szőlő* (Benkő József, Nomenclatura Botanica. Fűszeres nevezetek. Linneus rendi fzerént. in. Molnár János, Magyar könyv-ház. I. szakasz. Benkő József Urnak Fűszeres bővebb nevezeti. Posony. 340), 1798: *Keserü-, édes-fzőlő* (Veszelszki Antal, A' növény plánták' országából való erdei, és mezei gyűjtemény, vagy-is fa- és fűszeres könyv. Pesthen. 45), 1925: *keserű-édes szőlő* (Jávorka Sándor, i. m. 978), 1948: *keser-édes szőlő* (Augustin Béla-Jávorka Sándor-Giovanni Rudolf-Rom Pál, Magyar gyógynövények. Bp. 263).

A nyelvújítás korában az újonnan alkotott *csucsor* 'Solanum' nemzetségnév elé illesztették a *keserédes* jelzőt megkülönböztetésképpen egyéb fajoktól: A *keserédes csucsor* első előfordulása: 1790 k.: *Keserédes csucsor* (Nyr. 85: 211: TESz.), 1805–13: *Keserédes Tsutsór* (Természethistória Képeskönyv az ifjúság hasznára és gyönyörködtetésére... Kézfizette... Bertuch F. J. Új kiadás, deák és magyar leírással meg bővítve... I–XII. Ford. Márton József. Bétsben. Növ. LXXII, 6: 43), 1807: *keserédes Tsutsór* (Magy. Fűvészk. 176), 1808: *Keserédes Tsutsór* (Magy. Fűvészk. 2. 374), 1841: *keserédes csucsort gr.*, *keserédes Csucsor* (Barra István, i. m. 330), 1843: *keserédes Csucsor* (Bugát Pál, i. m. 71), 1847: *keserédes csucsor* (Peregriny Elek, Természettörténet. Az ifjúság tanítására és házi használatra. Pest. 383), 1852: *Keserédes Csucsor* (Gönczi Pál, Vezérkönyv a növénytan tanítása és tanulására. Pest. 151), 1864: *Keserédes Csucsor* (Hazslinszky Frigyes, Éjszaki Magyarhon viránya. Fűvészet kézikönyv. Kassa. 182), 1872: *Keserédes Csucsor* (Hazslinszky Frigyes, Magyarhon edényes növényeinek fűvészet kézikönyve. Pest. 221), 1903: *Keserédes csucsor* (Hoffmann, Karl-Wagner János, Magyarország virágos növényei. Atheneum. Bp. 40), 1948: *keserédes csucsor* (Halmai János, Kossuth-csillag Vénusz

sarucska. Gyógynövények, növények, drogok magyar, népies és latin nevei. Budapest. 76).

A *keserédes* 'Solanum dulcamara' név Márton József alkotása: 1805–13: *Keserédes* (Bertuch F. J.–Márton József. Növ. LXXII, 6: 43), ugyancsak egyedi a *keserű-édes* 'Solanum dulcamara' elnevezés, amelyet Barra István alkotott: 1841: *keserű édes* (i. m. 330).

A későbbiekben a *kesernyés*, *keserű* vagy az *édeskeserű* jelzőt illesztették a *csucsor*, illetve az *ebyszőlő* nemzetségnév elé, ezekből alakultak ki napjaink tudományos elnevezései is: *kesernyés csucsor*: 1980: *kesernyés csucsor* (Csapody István–Csapody Vera–Jávorka Sándor, Erdő-mező növényei. Bp. 82), 1988: *kesernyés csucsor* (Priszter Szaniszló, Növényneveink. A magyar és a tudományos növénynevek szótára. Mezőgazda Kiadó 1998. 348); *keserű csucsor*: 1988: *keserű csucsor* (Priszter Szaniszló, i. m. 348); *édeskeserű csucsor*: 1925: *édeskeserű csucsor* (RévaiLex. XVI, 8), 1948: *Édes-keserű csucsor* (Augustin Béla–Jávorka Sándor–Giovanni Rudolf–Rom Pál, i. m. 263), 1957: *édeskeserű csucsor* (Retscher Sándor–Rápóti Jenő–Polner István, i. m. 177), 1983: *édes-keserű csucsor* (Rápóti Jenő–Romváry Vilmos, i. m. 120); *kesernyés ebyszőlő*: 1998: *kesernyés ebyszőlő* (Priszter Szaniszló, i. m. 348); *keserű ebyszőlő*: 1988: *keserű ebyszőlő* (Priszter Szaniszló, i. m. 348).

6. A növény népies elnevezései közül a *kalina* (Nógrád m., Ipolyitke), *kalinka* (Jászberény), *kalyinka* (Heves m.) a szláv *kalina*, *kalinka* átvételei (Nyr. 64: 14). A *kalina*, *kalinka* első előfordulása: 1903: *kalina*, *kalyinka* (Hoffmann–Wagner, i. m. 40), 1925: *Kalyinka*, *kalina* (Jávorka Sándor, i. m. 978), 1948: *kalina*, *kaljinka* (Augustin Béla–Jávorka Sándor–Giovanni Rudolf–Rom Pál, i. m. 263), *kalina*, *katyinka* (Halmai János, i. m. 76).

A *katyinka* (1948) valószínűleg a szláv növénynevek értelmesítésével, a személynévre való utalással keletkezett.

7. Ugyancsak szláv átvétel az *iszalag* (Nyr. 11: 221). Szerb-horvát vagy szlovén eredetű; vö. szb.-hv. *svlâk*, *slâk* 'szulák', szln. *slâk*. A magyarba egy szb.-hv. vagy szln. *slak* 'szulák' kerülhetett át. A mássalhangzó-torlódásos szókezdetnek *i* előtéttel való feloldására vö. *iskola*, *ispotály*, *istáp*, *istráng*, *isztár* (TESz. II, 244, MNy. 10: 13).

Az *iszalag* 'Solanum, Solanum dulcamara' első előfordulása: 1807 előtt: *Iszalag* (Jelentés in. Julow Viktor, Bepillantás a Magyar Fűvészkönyv műhelyébe in. Árkádia körül. Bp., 1975. 256), 1807: *Iszalag* (Magy. Fűvészk. 176), 1808: *Iszalag* (Magy. Fűvészk. 2. 374), 1816: *Iszalag* (Baumgarten Johannes Christianus Gottlob, Enumeratio stirpium magno Transsilvaniae principatus [Erdély] praeprimis indigenarum in usum nostratum botanophilorum conscripta inque ordinem sexuali-naturalem concinnata. Vindobonae. I, 169), 1841: *iszalag*

(Barra István, i. m. 330), 1805–13: *Ifzalag* (Bertuch F. J.–Márton József, i. m. Növ. LXXII, 6: 43).

1975-ben Julow Viktor felfedezése nyomán vált ismertté az a két rövid terjedelmű előmunkálat (Jelentés és Toldalék), melyet Diószegi és Fazekas nevük említése nélkül botanikai névalkotó munkájuk befejezése előtt nyomtattak ki és küldtek szét véleményezés végett az országban. Julow Viktor a dokumentumok szövegét teljes egészében közölte. A nyomda, a kiadó, a kiadási hely és év a nyomtatványokon nincs feltüntetve (Julow Viktor, Bepillantás a Magyar Fűvészkönyv műhelyébe in. Árkádia körül. Bp., 1975. 252). A dokumentumok némi bepillantást engednek abba a munkába, amely a Fűvészkönyv műhelyében folyt.

A debreceni botanikusok közül Földi elveti az *ebszőlőt*, a Jelentés (1807 előtt) még az *iszalag* nevet ajánlja, az Orvosi könyv „Igazító Laistrom”-ában a „Régi Nevek” között az *Iszalag* (374) szerepel, de a „Megállított Nevek” között már a *Keserédes Tsutsórt* (374) olvashatjuk.

Az *iszalag* alakváltozata a *juhszalag* ~ *juszalag* elsősorban a *juh* ~ N. *ju* és a *szalag* népetimológiás beleértésének következménye (TESZ. II, 244, MNy. 10: 13). A *juhszalag* ~ *juszalag* első előfordulásai a magyar nyelvben: 1816: *Juszalag* (Baumgarten Johannes Christianus Gottlob, i. m. I, 169) 1903: *juszalag* (Hoffmann–Wagner, i. m. 40); 1940–43: *juszalag* (a Komárom megyei Martos községből: MNy. XLV. 219), 1948: *juhszalag* (Halmai János, i. m. 76).

8. A növény előfordulási helyére utaló nevek (*erdeiszőlő*, *erdei ebszőlő*, *vadszőlő*, *vad ebszőlő*, *víziszőlő*, *vízi ebszőlő*) a magyarban keletkeztek, jelzőjük megkülönböztető szerepű; arra utal, hogy a növény vadon, erdőben nyirkos területeken él. Idegen nyelvi megfelelőre vö. ném. *Wilde Rebe* 'vad szőlő' „Übersetzung von „vitis sylvestris”, wie unsere Pfl. manchmal bei den älteren Botanikern heißt” (Heinrich Marzell, i. m. IV, 353).

Az *erdeiszőlő* első előfordulása: 1583: *Amara dulcis vulgaris erdeij zolo* (Clusius, C. et Beythe, S., *Stirpium Nomenclator Pannonicus*. Nemetvvari, 1583. 8), 1775: *Erdei szőlő* (Csapo József, Új füves és virágos magyar kert, mellyben mindenik fünek és virágnak Neve, Neme, Ábrázatja Természete és Ezekhet képest külömbféle Hafznai, értelmeffen meg-jegyezettetek. Posonyban. 79), 1783: *Erdei-szölő* (Benkő József, i. m. 340), 1816: *Erdei v. Vad Szőlő* (Baumgarten Johannes Christianus Gottlob, i. m. I, 169), 1845: *Erdei szőlő* (Kováts Mihály, i. m. II, 181), 1903: *erdei-*, *vad-*, *vízi-* vagy *veres ebszőlő* vagy *szőlő* (Hoffmann–Wagner, i. m. 40), 1925: *Erdei szőlő* (Jávorka Sándor, i. m. 978).

Az *erdei ebszőlő* első előfordulása: 1903: *erdei-*, *vad-*, *vízi-* vagy *veres ebszőlő* (Hoffmann–Wagner, i. m. 40), 1948: *felfutó-*, *vad-*, *vízi-*, *erdei-*, *veres ebszőlő* (Halmai János, i. m. 76).

A *vadszőlő* első előfordulása: 1775: *Vad-fzőlő* (Csapo József, i. m. 79), 1783: *Vad-fzőlő* (Benkő József, i. m. 340), 1816: *Vad Szőlő* (Baumgarten Johannes Christianus Gottlob, i. m. I, 169), 1845: *Vadszőlő* (Kováts Mihály, i. m. II, 181), 1903: *vad-*, *vizi-* vagy *veres ebszőlő* vagy *szőlő* (Hoffmann–Wagner, i. m. 40).

A *vad ebszőlő* első előfordulása: 1903: *vad-*, *vizi-* vagy *veres ebszőlő* (Hoffmann–Wagner, i. m. 40), 1948: *felfutó-*, *vad-*, *vízi-*, *erdei-*, *veres ebszőlő* (Halmai János, i. m. 76).

A *víziszőlő* első előfordulása: 1903: *vizi-* vagy *veres ebszőlő* vagy *szőlő* (Hoffmann–Wagner, i. m. 40).

A *vízi ebszőlő* első előfordulása: 1775: *Vízi eb-fzőlő* *Solanum dulcamara* (Csapo József, i. m. 79), 1783: *Vízi Eb-fzőlő* (Benkő József, i. m. 340), 1798: *Vízi eb-fzőlő* (Veszelszki Antal, i. m. 45), 1807: *vízi Ebszőlő* (Magy. Fűvészk. 176), 1841: *vízi ebszőlő* (Barra István, i. m. 330), 1903: *vizi-* vagy *veres ebszőlő* (Hoffmann–Wagner, i. m. 40), 1948: *vízi ebszőlő* (Augustin Béla–Jávorka Sándor–Giovanni Rudolf–Rom Pál, i. m. 263).

9. A *felfutószőlő*, *felfutó ebszőlő*, *cserjés csucsor*, *cserjés ebszőlő* elnevezés esetében a névadás alapja a növény életmódja: „felkapaszkodó szárú cserje” (RévaiLex. XVI, 8). Idegen nyelvi megfelelőre vö. 1798: ném. *Steigender Nachschatten* (Veszelszki Antal, i. m. 45).

A *felfutó ebszőlő* első előfordulása: 1775: *Fel-futó ebfzőlő* (Csapo József, i. m. 79), 1783: *Fel-futó Eb-fzőlő* (Benkő József, i. m. 340), 1798: *Fel-futó eb-fzőlő* (Veszelszki Antal, i. m. 45), 1816: *Felfutó ebszőlő* (Baumgarten Johannes Christianus Gottlob, i. m. I, 169), 1845: *Felfutó ebszőlő* (Kováts Mihály, i. m. II, 181), 1903: *felfutó-*, *erdei-*, *vad-*, *vizi-* vagy *veres ebszőlő* (Hoffmann–Wagner, i. m. 40).

A *felfutószőlő* első előfordulása: 1903: *felfutó-*, *erdei-*, *vad-*, *vizi-* vagy *veres ebszőlő* vagy *szőlő* (Hoffmann–Wagner, i. m. 40).

A *cserjés csucsor* és *cserjés ebszőlő* egyedi elnevezések, csupán legújabb növényosztárunkban található meg: 1988: *cserjés csucsor*, *cserjés ebszőlő* (Priszter Szaniszló, i. m. 348).

10. A *piros ebszőlő*, *piros csucsor* és *veres ebszőlő*, *veresszőlő* elnevezések a termés vörös színére utalnak.

A *piros ebszőlő* első előfordulása: 1903: *Piros ebszőlő* (Hoffmann–Wagner, i. m. 40), 1925: *piros ebszőlő* (RévaiLex. XVI, 8), 1948: *piros ebszőlő* (Halmai János, i. m. 76), 1983: *piros ebszőlő* (Rápóti Jenő–Romváry Vilmos, i. m. 120), 1988: *piros ebszőlő* (Priszter Szaniszló, i. m. 348).

A *veres ebszőlő* első előfordulása: 1783: *Veres Eb-fzőlő* (Benkő József, i. m. 340), 1798: *Veres eb-fzőlő* (Veszelszki Antal, i. m. 45), 1807: *Veres* v. *vízi Ebszőlő* (Magy. Fűvészk. 176), 1805–13: *Veres Ebfzőlő* (Növ. LXXII, 6: 43),

1816: *Veres ebszölő* (Baumgarten Johannes Christianus Gottlob, i. m. I, 169), 1845: *Veres ebszölő* (Kováts Mihály, i. m. II, 181), 1903: *veres ebszölő* (Hoffmann–Wagner, i. m. 40).

A *veresszölő* első előfordulása: 1793: *veres Szőlő* ? (Földi János, i. m. 11), 1903: *veres szőlő* (Hoffmann–Wagner, i. m. 40).

A *piros csucsor* egyedi névadás, legújabb növényosztárunkban fordul elő: 1988: *piros csucsor* (Priszter Szaniszló, i. m. 348).

11. A *Solanum dulcamara* gyógyászati felhasználására utal a *mellfű* népies elnevezés. Levéltelen hajtását mellfájás gyógyítására használták, Csapo József így írt a növény hasznáról: „A[z]zony ember melyjeinek keménységet ’s dagadását az ö[z]ve zuzott és réa rakott levelek meg-gyógyítják” (Csapo József, i. m. 80).

A *mellfű* elnevezés 1775-ben tűnt fel a magyar nyelvben: 1775: *Mély-fü* (Csapo József, i. m. 79), 1783: *Mely-fü* (Benkő József, i. m. 340), 1798: *Mely-fü* (Veszelszki Antal, i. m. 45), 1816: *Mélyfü* (Baumgarten Johannes Christianus Gottlob, i. m. I, 169), 1903: *mellfű* (Hoffmann–Wagner, i. m. 40), 1948: *mellfű* (Halmi János, i. m. 76).

12. Az 1925: *élek-halok* (Jávorka Sándor, i. m. 978), 1948: *élek-halok* (Augustin Béla–Jávorka Sándor–Giovanni Rudolf–Rom Pál, i. m. 263) népies elnevezés a magyar nyelvben keletkezett összetétel, a név talán a növény gyógyító és egyúttal mérgező hatására utal: „Ha vizet veződ az kerti *Eb szőlőnek* az viraganak, leuelenek es gyömölchyenek pinkőjd hauabá, es keufet izol henne, beljő kiljő dagadaft gyogit, de keufet igyal benne, mert bolonda tezőn. Ha kedig valaki effele merges bolondito fiju et ezik, erős bort igyek iol reia, hogy okadgya ki, meg gyogyul: auagy kedig mezes vizet igyek reia, vgjjs meg gyogyul” (Beythe András, i. m. 110).

13. A *Solanum dulcamara* népies elnevezései: a *farkasvirág* (Jávorka Sándor, i. m. 978, Augustin Béla–Jávorka Sándor–Giovanni Rudolf–Rom Pál, i. m. 263) és a *menyét-borza* (Jávorka Sándor, i. m. 978), *menyétborza* (Augustin Béla–Jávorka Sándor–Giovanni Rudolf–Rom Pál, i. m. 263). Több mérgező, bogyós termésű növényt neveztek el farkasról, medvéről és egyéb állatokról; vö. *Farkas-cserefsznye* Atropa: Belladonna (Benkő József, i. m. 340), *Farkas Majzlag* Strychnos: Nux vomica (Benkő József, i. m. 341) stb. Idegen nyelvi megfelelőre l. *Wolfstrauben* ’*Solanum nigrum*, farkasszölő’ (Heinrich Marzell, i. m. IV, 366).

Az állatokról történő névadást már Földi János Rövid kritika és rajzolat A’ magyar fűvésztudományról (1793) című munkájában elvetette: „Vigyázni kell arra is, ne hogy azon egy dologtól vett hasonlítás sok nemi Nevekben elő forduljon, melly illetlenséget és zavarodást okozna. — A’ mi Fűvészeink e’ tekin-

tetben is igen bővülködnek ezekkel: *Farkas bab*, *Farkas gyökér*, *Farkas hézag*, *Farkas méreg*, *Farkas nevető fű*, *Farkas nyila*, *Farkas répa*, *Farkas szőlő*, *Farkas téj*. 's a' t. Így: *Matska fark*, *Matska fű*, *Matska gyökér*, *Matska farkú perje*... Siessünk, siessünk e' Farkasok és Matskák országából! Így a' Békáról, Disznóról, Ebről, Szamárról, 's a' t. szer felett sok ne neveztessek" (15).

14. A *temondádfű* népies elnevezés, amelyet Földi János a „Gyermeki, tsúf, alatsónyságot mutató betselen Nevek” közé sorol (i. m. 18). A *temondádfű* első előfordulása a magyar nyelvben: 1590: *Dulce amarum: Te mondad fű*, *Dulcis amara: The mondad fű* (Szikszai Fabricius: *Nomenclatura*: RMGl. 257), 1775: *Temondád-fű* (Csapo József, i. m. 42), 1783: *Te mondad-fű* (Benkő József, i. m. 340), 1816: *Temondádfű* (Baumgarten Johannes Christianus Gottlob, i. m. I, 169), 1835: *Temondádfű* (Kováts Mihály, *Magyar patika azaz Magyar- és Erdély-Országban termő patikai állatok, növények és ásványok, orvosi hasznaikkal egyetemben*. Pesten. 79), 1903: *temondádfű* (Hoffmann-Wagner, i. m. 40), 1925: *temondádfű* (Jávorka Sándor, i. m. 978), 1948: *temondád fű* (Halmai János, i. m. 76), 1948: *temondádfű* (Augustin Béla-Jávorka Sándor-Giovanni Rudolf-Rom Pál, i. m. 263).

15. Egyéb népnyelvi adatok: *Szent Ilona szőlője*: 1841: *Sz. Ilona szőlője* (Barra István, i. m. 330); *Szent Ilona-lapu*: 1925: *Szt. Ilona-lapu* (Jávorka Sándor, i. m. 978); 1948: *Szent Ilona lapu* (Augustin Béla-Jávorka Sándor-Giovanni Rudolf-Rom Pál, i. m. 263), *szentilonalapi* (MNy. 4: 33); *Szent Jakab füve*: 1925: *Szt. Jakab füve* (Jávorka Sándor, i. m. 978); *Szent János füve* 1925: *Szt. János füve* (Jávorka Sándor, i. m. 978).

Földi János a szentekről történő névadást sem helyesli: „A' babonás nevek közzé tartoznak azok, melyek a' Szentekről neveztetnek, mint: *Szent Antal virága*. *Sz. Benedek füve*. *Sz. Borbála füve*. *Sz. György füve*. *Sz. György lova farka*. *Sz. György virága*... Ha így akarunk nevezni, a' világ fűvét nagy munka nélkül el nevezhetjük; de az illy Nevek a' Szenteknek sem nagy tiszteletek, a' Növényeknek is illetlen és nem természeti Nevek. — Nem kell minékünk vissza élni a' Szenteknek Neveikkel...” (i. m. 9–10).

16. A *Solanum dulcamara*-ra vonatkozó adatok alapján összefoglalva megállapíthatjuk, hogy napjaink tudományos elnevezései a növény legrégibb (vö. 1988: *ebszőlő*: Priszter Szaniszló, i. m. 348), valamint nyelvújításkori nevét (1988: *csucsor*: Priszter Szaniszló, i. m. 348) is őrzik, sőt a két elnevezés együttesen is megjelenik: *ebszőlőcsucsor*: 1925: *Ebszöllő csucsor* (Jávorka Sándor, i. m. 978), 1948: *Ebszőlő csucsor* (Augustin Béla-Jávorka Sándor-Giovanni Rudolf-Rom Pál, i. m. 263), 1980: *Ebszöllő csucsor* (Csapody István-Csapo-

dy Vera–Jávorka Sándor, i. m. 82), 1988: *ebszőlőcsucor* (Priszter Szaniszló, i. m. 348).

A növény egyes régi magyar elnevezései a *szépszőlő*, *szép asszony szőlője*, *szépasszonyszőlő* és a *temondádfű* nem maradtak fenn nyelvünkben.

A növény számtalan neve közül a fennmaradó nevek utalhatnak 1. a termés és a szár egyszerre édes-kesernyés ízére: *keserűédeszőlő*, *keserédes*, *keserű-édes*, *keserédes csucor*, *édeskeserű csucor*, *kesernyés csucor*, *kesernyés ebszőlő*, *keserű csucor*, *keserű ebszőlő*; 2. növény előfordulási helyére: *erdeiszőlő*, *erdei ebszőlő*, *vadszőlő*, *vad ebszőlő*, *víziszőlő*, *vízi ebszőlő*; 3. a felkapaszkodó, futó növényre: *felfutószőlő*, *felfutó ebszőlő*, *cserjés csucor*, *cserjés ebszőlő*; 4. a termés piros színére: *piros ebszőlő*, *piros csucor* és *veres ebszőlő*, *veresszőlő*; 5. a növény gyógyító hatására: *mellfű*.

A népnyelvben élnek még a következők: *Szent Ilona szőlője*, *Szent Ilonapalu*, *Szent Jakab füve*, *Szent János füve*, *kalina* ~ *kalinka* ~ *kalyinka*, *iszalag* ~ *juhszalag*, *élekhalkok*, *farkasvirág*, *menyétborza*.

VÖRÖS ÉVA